

שלוחי מצוה אינן ניזוקין

הרה"ג הרב אברהם צבי מרגלית שליט"א

רב העיר כרמיאל

- א. אמרות שונות
- ב. המקור לדין שלוחי מצוה אינן ניזוקין
- ג. הסוגיה בפסחים
- ד. מדוע שני תירוצים
- ה. חקירתו של ה"שדי חמד"
- ו. תירוץ נוסף
- ז. שיטת המוהררך
- ח. החילוק בין שומר מצוה לא ידע דבר רע ובין שלוחי מצוה אינן ניזוקין
- ט. משנתו של המהר"ל
- י. רש"י בפסחים
- יא. סיכום

א. אמרות שונות

במספר מקומות בש"ס (פסחים ח, א; יומא יא, א קידושין לט, ב; חולין קמב, א) מובאת אמרתו של רבי אלעזר: "שלוחי מצוה אינן ניזוקין לא בהליכתן ולא בחזירתן" אשר על פניו, אין מי שחולק עליה.

עקרון זה מוצא את ביטויו בעשרות נושאים, בראשונים, באחרונים ובספרי ההלכה. אלא, שבמרבית המקרים משתמשים בביטוי שונה והוא פסוק מקהלת (ה, ה) "שומר מצוה לא ידע דבר רע". על פניו נראה שרבותינו כורכים את שני המושגים זה בזה.

אולם, יש לדון האם אלו מושגים שווים במשמעותם המעשית. על פניו, לכאורה, נראה לומר שאלו מושגים שונים. ואם כנים אנו בהנחה זו, הרי שצריכים אנו לבאר למה אמרתו של רבי אלעזר מתייחסת ומה מתייחס שלמה המלך באומר: "שומר מצוה לא ידע דבר רע".

ב. המקור לדין 'שלוחי מצוה אינן ניזוקין'

מהיכן למד רבי אלעזר את העקרון ששלוחי מצוה אינן ניזוקין לא בהליכתן ולא בחזרתן?

בגמרא לא מצאנו שרבי אלעזר מציין מהיכן למד כלל זה. אולם הגמרא בפסחים ח, ב מביאה תנא אחר האומר את אותו עקרון "ששלוחי מצוה אינן ניזוקין". תנא זה מביא מקור לדבריו, וכך נכתב שם:

איתמר א"ר אלעזר: שלוחי מצוה אינן ניזוקין לא בהליכתן ולא בחזרתן. כמאן? כי הא תנא דתניא איסי בן יהודה אומר כלפי שאמרה תורה "ולא יחמוד איש את ארצך" (שמות לד, כד) מלמד שתהא פרתך רועה באחו ואין חיה מזיקתה, תרנגולתך מנקרת באשפה ואין חולדה מזיקתה והלא דברים ק"ו ומה אלו שדרכן ליזוק אינן ניזוקין בני אדם שאין דרכן לזוק על אחת כמה וכמה. אין לי אלא בהליכה בחזרה במנין תלמוד לומר "ופנית בבוקר והלכת לאוהליך" (דברים טז, ז) מלמד שתלך ותמצא אוהלך שלם.

ומבאר תוס' בד"ה 'מלמד' שדרשה זו נלמדת מהמילה את "ולא יחמוד איש את ארצך" - את הטפל לארצך.

לכאורה יש לשאול: מדוע איסי בן יהודה לא למד את הכלל ששלוחי מצוה אינן ניזוקין מפסוק מפורש בקהלת "שומר מצווה לא ידע דבר רע"? נכון, שראיה מהתורה עדיפה על ראיה מדברי קבלה (נביאים), אבל כאן הראיה מדברי קבלה לכאורה עדיפה כי היא כתובה במפורש ואילו הלימוד מהתורה בדרך דרשה של יתור ה'את'. יתר על כן: יש שואלים מה הראיה מהבטחה נקודתית שנתנה לעולי רגלים, לכל מצוות התורה כולה? אולי - אם לא שנאמר שחז"ל ראו בכך בנין אב ומסברה אין מקום לחלק בין מצווה למצווה - רק במצוות עליה לרגל התורה הבטיחה לנו שלא ייגרם לנו נזק?

זאת ועוד: צריך להבין מהו הביטוי "שלוחי מצוה אינן ניזוקין", מדוע רבי אלעזר נוקט במושג "שלוחי מצוה אינן ניזוקין" ואינו מתנסח בלשון 'עושי מצוה אינן ניזוקין'. בנוסף: הרי המקור לדין של שלוחי מצוה אינן ניזוקין הוא ממצוות עלייה לרגל, ומצווה זו לא נעשית על ידי שליח אלא כל אחד עושה זאת בעצמו. ואכן, כאשר נדייק בסוגיה, נראה שאסי בן יהודה אינו משתמש במושג של "שלוחי מצוה אינן ניזוקין".

עוד דבר שאינו ידוע לנו הוא באיזה הקשר נאמרו דברי רבי אלעזר ששלוחי מצוה אינן ניזוקין. דבר זה לא מובא לא מברייתא או תוספתא. בשלושת הסוגיות (פסחים, קידושין ויומא) הגמרא מצטטת את רבי אלעזר כדבר מפורסם ולא מצוין מהו מקורו ומהו הקשרו.

ג. הסוגיה בפסחים

בפסחים ח, א"ב עוסקת הגמרא בשאלה עד היכן חייב אדם לבדוק את חמצו בערב פסח. בעמוד א' נאמר:

תנא אין מחייבים אותו להכניס ידו לחורין ולסדקין לבדוק מפני הסכנה. מאי סכנה? ... סכנת עקרב וגו'...

[ומקשה הגמרא] והא אמר ר' אלעזר: שלוחי מצוה אינן ניזוקין.

אמר רב אשי [מתרץ רב אשי] שמא תאבד לו מחט ואתי לעיוני בתרה. [ומקשה הגמרא] וכהאי גוונא לאו מצוה הוא?! והתניא האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני או שאהיה בן העולם הבא הרי זה צדיק גמור ומבאר רש"י

בדבר זה, ולא אמרינן שלא לשמה עושה אלא קיים מצוות בוראו שצוהו לעשות צדקה ומתכוון אף להנאת עצמו שיזכה בה לעולם הבא או שיחיו בניו.

ועיין 'ברכת אברהם' שמקשה על רש"י: מה כל הדיון אם אדם שעושה מצוה לשמה ולא לשמה האם זה נחשב לו לשמה, הרי אין כוונת לשמה מעכבת המצוה ופשיטא דמקרי שלוחי מצוה (בהמשך נשוב לדון בדברי רש"י אלו).

עוד מקשה שם ב'ברכת אברהם' על רש"י מהמשך הגמרא בדף ח' עמוד ב', שם נאמר "א"ר אבין בר רב אדא אמר ר' יצחק מפני מה אין פירות גינוסר בירושלים כדי שלא יהיו עולי רגלים אומרים אלמלא לא עלינו אלא לאכול פירות גינוסר בירושלים דיינו נמצא עליה שלא לשמה". ואם כדברי רש"י מדוע זו עליה שלא לשמה? אך לא זכיתי להבין שאלתו: יש לחלק. רש"י מדבר על אדם שעושה את המצווה לשמה אך הוא מצרף לה גם שלא לשמה, ואולי אפשר להקצין ולומר שאפילו אם הוא עושה את המצווה שלא לשמה אבל יחד זאת, הוא מתכוון גם לשמה הרי שהדבר נחשב לו למצווה. אולם בעולי הרגלים אנו חוששים שהוא יתכוון רק לפירות ולא לעלייה לרגל כלל וכלל כלשון הגמרא "אלמלא לא עלינו אלא לאכול פירות גינוסר בירושלים דיינו. בדיינו הוא סילק כל מחשבת לשמה.

נשוב לגמרא ולשאלתה בעמוד א: מדוע פוטרים אנו את האדם מבדיקת חמץ במקום שיש חשש עקרב הרי "שלוחי מצוה אינן ניזוקין"? רב אשי תירץ שחיישינן ל'שמא תאבד לו מחט' ומוסיפה הגמרא לבאר שהוא יבוא לחפש אחר המחט לאחר שהוא סיים את המצווה של בדיקת חמץ ולכן יש חשש שהוא ייזק (וראים אנו עד כמה חכמים חששו לגורלו של האדם שפטרו אותו מבדיקת חמץ שמא לאחר שיגמור את הבדיקה ייגרר לעשות פעולה נוספת וזו תגולל לו נזק).

ר' נחמן בר' יצחק מעמיד במקרה שונה, והוא בחור המצוי בכותל שבין ישראל לנוכרי. פלימו (שם חכם) סובר שהאדם פטור מלבדוק, מאחר והגוי עלול לטעון שהיהודי עושה כשפים כאשר הוא בודק לאור הנר בחשיכה ומשום כך להתנכל ליהודי. גם על כך שואלת הגמרא: מדוע אנו חוששים? הרי ר' אלעזר אמר שלוחי מצוה אינן ניזוקין. על כך מתרצת הגמרא "היכא דשכיח היזיקא שאני" שנאמר "ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני ויאמר ה' עגלת בקר תקח בידך" וגו'.

ד. מדוע שני תירוצים?

מצאנו אם כן בדף אחד, שאלה אחת שחוזרת ונשנית, אלא, שבפעם הראשונה מביאה הגמרא את תירוצו של רב אשי שחוששים שמא תאבד לו מחט ובפעם השנייה, אנו מתרצים שבמקום ששכיח היזק לא אמרינן שלוחי מצוה אינן ניזוקין. יש להבין: מדוע אנו נזקקים לשני תירוצים נפרדים?

הנה, לגבי חור בכותל שבין ישראל לעכו"ם תירצו בגמרא שמכיוון ששכיחי היזק לא אמרינן "שלוחי מצוה אינן ניזוקין", ויש לדקדק מדוע לא נאסור את הבדיקה משום

שמה תאבד מחט ויבוא לחפש אחריה לאחר שסיים את הבדיקה, כפי שתירצנו לגבי גל של אבנים. ה"ח שואל שאלה זאת ומתרחץ שהתירוץ של "שכיחי היזקא" עדיף על פני התירוץ של "שמה תאבד לו מחט", מאחר ושמה תאבד לו מחט מועיל לפטור אותו מן הבדיקה רק במקום שלא ידוע לו שיש חמץ ברור באותו מקום, אבל הטעם של שכיחי היזקא יפטור גם במקום שידוע לנו בודאות שיש שם חמץ. ה'חק יעקב' בסימן תל"ג כותב טעם אחר: איבוד מחט בתוך מפולת הוא דבר שמצוי מאחר וזה דרך נפילה; אולם, איבוד מחט בחור של כותל אינו מצוי ולכן בחור שבכותל השתמשנו בתירוץ של "שכיחי היזקא".

מאיך גיסא יש לשאול: מדוע הגמרא במקרה הראשון - מקרה הגל - המובא בעמוד א', לא תירצה ש"בשכיחי היזקא" לא אמרינן "שלוחי מצוה אינן ניזוקין"? על כך עונה ה"ח, שאע"ג ששכיחי בגל עקרבים אבל לא בהכרח שכיחי היזקא, אבל היזק של עלילות של עכו"ם שכיח טובא.

אולי לזה התכוון גם ה'חק יעקב' (סימן תל"ג סק"ח) שכתב לחלק בין סכנת עקרב שאינו לפנינו למקרה החור. שבעקרב אפשר שאין שם עקרב, וגם אם יש עקרב מי אמר שהוא ייזק ממנו ולכן זה נחשב כ"לא שכיחי היזקא". אבל החשש שהגוי יאמר: "מעשה כשפים הוא עושה לי", הוא חשש מצוי יותר.

בעולת שבת' תירץ שאלה זו על סמך קביעה מעניינת האומרת שיש לחלק בין נזק שבא על ידי אדם, בעל בחירה, לנזק שבא על ידי בעל חי או דומם שאינם בעלי בחירה. כאשר מדובר בנזק שיכול לבוא על ידי בעל בחירה אזי במקום שמצוי היזק אין אנו אומרים שלוחי מצוה אינן ניזוקין. אולם אם הנזק יכול להיגרם על ידי בעל חי או דבר דומם וכדומה, אזי גם במקום ששכיחי היזקא אומרים שלוחי מצוה אינן ניזוקין. דבר זה הוא לומד ממקור הדין. את הדין שבמקום ששכיחי היזקא לא אמרינן שלוחי מצוה אינן ניזוקין, למדנו משמואל שאמר לקב"ה "איך אלך ושמע שאול והרגני", - ושם הוא היה ירא מבשר ודם, משאול ועל כך נאמר שבמקום ששכיחי היזקא לא אמרינן שלוחי מצוה אינן ניזוקין. אבל כאשר החשש הוא מבעל חי וכדו', אזי גם במקום ששכיחי היזקא אמרינן שלוחי מצוה אינן ניזוקין.

עיקרון זה מצאנו גם ב'אור החיים' בפרשת וישב (בראשית לז, כא) וזה לשונו: "ויצילהו מידם" [ראובן אומר לאחים "לא נכנו נפש" אך מאיך גיסא הוא משליך אותו לבור שיש בו נחשים ועקרבים] - פירוש לפי שהאדם בעל בחירה ורצון ויכול להרוג מי שלא נתחייב מיתה, מה שאין כן חיות רעות לא יפגעו באדם אם לא יתחייב מיתה לשמים והוא אומר ויצילהו מידם פרוש מידי הבחירי וגו'.

נשוב לדברי ה'עולת שבת' המבאר שבמקרה הראשון, בעמוד א', מדובר על סכנת עקרב ואז גם במקרה ששכיחי היזקא אנו אומרים שלוחי מצוה אינן ניזוקין ולכן היינו זקוקים לטעמו של רב אשי "שמה תאבד לו מחט".

ה'חק יעקב' מקשה על ה'עולת שבת', ולדבריו נשמטה מבעל 'עולת שבת' גמרא מפורשת במסכת קידושין לט, ב, שם מסופר על אדם שנפל מסולם שעה שקיים מצות שילוח הקן ומצוות כבוד אב ואם והגמרא מעמידה שמדובר בסולם רעוע - כלומר היה שם מצב של שכיחי היזקא. אם כן נמצאנו למדים שלא אומרים שלוחי מצוה אינן

ניזוקין במקום של שכיחי היזקא אפילו כאשר המזיק אינו בעל בחירה.

ה. חקירתו של ה'שדי חמד'

ייתכן וניתן לתרץ את קושיית ה'חק יעקב' על פי חקירה מעניינת שחוקר ה'שדי חמד' (חלק ה' עמוד 317). נקדים הלכה מעניינת שעל גביה חוקר ה'שדי חמד' את חקירתו.

איתא בשו"ע יור"ד (סימן של"ט סעיף ה): "מנהג לשפוך כל המים השאובים שבשכונת המת". בטעם הדבר מובא בט"ז ובש"ך, שזו הייתה דרך להודיע שיש נפטר מבלי להוציא מהפה את עצם הבשורה ועוד שמלאך המוות מפיל במים טיפת דם המוות. התשב"ץ (הובאו דבריו ב'באר היטב') כותב ש"היו בבית בשעת פטירת המת וכשראה החכם גער בו שלא לשתות מהם ולאחר שעה קלה ששתה המים יצאה נשמתו של אותו ששתה ושאלו לחכם מה ראית שגערת בו? ואמר: אני ראיתי את מלאך המות ששפשף את סכיניו במים שהיו באותו הבית לאחר פטירת המת".
על דברים אלו כתב ה'פתחי תשובה' ס"ק ד: "ונראה דאם בשלו על שבת ממים הללו אין לאסור בדיעבד דשומר מצוה לא ידע רע וכמו דאיתא באו"ח סימן תנ"ה. ושמעתי שכן הורו כמה גדולים".

על כך שואל ה'שדי חמד': האם מותר לאכול מן האוכל הזה גם בערב שבת או אחר השבת? הוא עונה שהתשובה לשאלה זו נעוצה בשאלה עקרונית בהבנת המושג "שומר מצוה לא ידע דבר רע", שאלה שנציג על גבי המקרה שה'פתחי תשובה' מביא מאו"ח סימן תנ"ה. באו"ח סי' תנ"ה, מדובר על אדם ששאב מים לצורך אפיית מצות - "מים שלנו", ולאחר מכן נפטר אדם בשכונה. הרמ"א שם כתב - ומקור הדברים במרדכי בפרק שני של מסכת פסחים - שמותר להשתמש במים אלו מאחר ו"שומר מצוה לא ידע דבר רע".

ובכן: איך זה "עובד" בשטח? ניתן לומר שמאחר והאדם שאב מים לצורך מצת מצווה, הרי שהמצווה מגינה שלא תיפול טיפת דם לתוך המים. אפשרות אחרת היא, שהמצווה אינה מונעת את נפילת טיפת דם, אלא המצווה מגינה שהאדם לא יינזק אע"פ שנפלה טיפת דם לתוך המים.

אם נאמר כצד הראשון, שהמצווה מונעת מהטיפה ליפול לתוך המים, אזי נמצינו למדים שניתן להשתמש עם מים אלו גם שלא לצורך מצווה מכיוון שהמים נקיים מדם. אולם אם נאמר כצד השני - שהמצווה לא מונעת מהדם ליפול לתוך המים, אלא שהמצווה מגינה על האדם - אם כן, רק מה שייאכל לצורך מצווה עליו ייאמר "שלוחי מצוה אינן ניזוקין", אבל מה שייאכל שלא לצורך מצווה אזי אין לו הבטחה. לכן, ייאסר לאכול את המצות שיישאר לאחר פסח (או אולי כבר ייאסר עליו כל מה שנשאר אחרי ליל הסדר).

מכאן נוכל גם לגזור לעניין אכילת המאכלים בערב שבת או במוצאי שבת. אם נאמר שהמצווה שמרה שהמלאך לא ישליך טיפת דם במים, אזי ממילא מותר לאכול את המאכל גם בערב שבת וגם לאחר השבת. אך אם נאמר שהמלאך הטיל טיפת דם למים, אלא שהמים לא מזיקים בגין עשיית המצווה, הרי שאם האדם יאכל את האוכל בזמן שאין קיום מצווה, הוא יכול להינזק.

במבט ראשון סבור ה'שדי חמד' לומר, שהמצווה מגינה שהדם לא ייפול למים, משום שהרמ"א לא מציין שאחר פסח אסור לאכול את המצות, ומכאן שהוא סובר כדעה הראשונה - שמכיוון שהמים נשאבו לצורך מצווה אין דם נופל לתוכם. אולם מדברי המג"א בסימן ר"ו ס"ק ה, וביתר הרחבה בשו"ע הרב (רו, יד), מבואר שאם אדם בירך על המים ושמע שיש מת בעיר (בשכונה) ישתה מעט מן המים וישפוך את השאר, ומשמע אפוא שהמצווה לא מונעת מהמלאך להטיל את טיפת הדם במים - כי אם כן מדוע שיאסר לו לשתות את כל המים - אלא משמע שהמצווה רק מגינה על האדם בזמן שהוא עושה מצווה אע"פ שהמזיק נמצא.

אם כן, אומר ה'שדי חמד', נפשטה החקירה ששומר מצוה לא ידע דבר רע, אינו מונע מהסכנה להימצא אלא זו מונע ממנה לפעול.

לאור דברים אלו ניתן לתרץ את קושיית ה'חק יעקב' על ה'עולת שבת'. ייתכן לומר ש"עולת שבת" סובר שכח המצווה הוא למנוע את הסכנה מלהגיע אבל אם היא הגיעה הרי שאין בכח המצווה להציל את האדם במקום ששכיח היזקא. ולכן, בסולם רעוע - על אף שאין כאן ממול אדם בעל בחירה - שבו הסכנה כבר נמצאת, אין בכוחה של מצווה להגן עליו. אבל בעקרב שעדיין לא נמצא בפנינו, אזי המצווה תשמור שהוא לא יבוא ולא יזיק. לפי זה גם מובן מדוע מצאנו במסכת ברכות דף לג ע"א על דברי המשנה "אפילו נחש כרוך על עקביו לא יפסיק" [מתפילת שמונה עשרה] אמר ר' ששת: לא שנו אלא נחש אבל עקרב פוסק. וכבר עסקו רבותינו בשאלה (קוב"ש) מדוע בעקרב שנמצא על עקביו פוסק ולא אמרינן שלוחי מצוה אינן ניזוקין, ואילו לגבי בדיקת חמץ בגל אבנים הגמרא סבורה שאין לחשוש לעקרב היות והוא עוסק במצווה. אולם לפי דברינו דלעיל הדברים מתיישבים: בגל של אבנים אין כרגע עקרב הנראה, אלא יש חשש שהוא יבוא. במקרה כזה אנו אומרים שהעיסוק במצווה ימנע מהמזיק מלבוא אבל בתפילת שמונה עשרה שם ה"עקרב" - הסכנה - כבר נמצא, כמו סולם רעוע, אז אין אנו סומכים על העיקרון ששלוחי מצוה אינן ניזוקין.

1. תירוקן נוסף

אולי ניתן לומר חילוק נוסף בין סכנת עקרב בגל לסכנת עכו"ם בכותל משותף: בגל, הסכנה היא בשעת בדיקה ואילו לאחר שהאדם סיים את בדיקתו ופרש ממעשה המצווה, שוב אין לו כל סכנה. לעומת זאת בסכנה שקיימת בכותל המשותף לישראל ולגוי (שיש לחשוש שהגוי יטען שהיהודי עושה לו כשפים ועל כך הוא יבוא להתנכל לו), שם הסכנה קיימת גם לאחר שסיים את מעשה המצווה - מעשה הבדיקה. ולכן כאשר היינו צריכים ליישב מדוע אין סומכים על ההבטחה ששלוחי מצוה אינן ניזוקין בכותל, אנו נעזרים בכלל האומר שבמקום ששכיח היזקא לא אמרינן שלוחי מצוה אינן ניזוקין מאחר ויש צורך ב"תעודת ביטוח" גם לשעה שאחר הבדיקה. מה שאין כן בגל אבנים, שם אין אני זקוק ל"רשת בטחון" שתיתן לי לאחר מעשה המצווה. מאחר וכל החשש הוא רק בעת מעשה המצווה. אז, ייתכן שאפילו במקום ששכיח היזקא אנו אומרים שאין לו לחשוש. לכן הגמרא בעמוד א' - במקרה הגל - לא תירצה 'שכיחא היזקא' כי יתכן שזה לא סיבה לא לעשות את המצווה. לכן, היה צורך בטעם אחר והוא שמה תאבד לו מחט.

אלא שלכאורה יש להקשות על כך ממקור הדין של 'שכיחי היזקא', והוא הטיעון

של שמואל ו"איך אלך ושמע שאול והרגני". שם, לכאורה הסכנה הייתה בעת עשיית המצווה, ובכל זאת ראינו שהקב"ה חושש לטענתו של שמואל ומורה לו לקחת בקר לשחיטה, כדי להטעות את שאול שמטרת הליכתו של שמואל הייתה לזבוח בקר.

בכדי לענות על שאלה זו, אקדים להציג שאלה שלא מצאתי עדיין מענה עליה והיא: האם החשש של ר' אשי שמא תאבד לו מחט והוא ימשיך לחפש אחריה, האם חשש זה נאמר רק לגבי בדיקת חמץ בגל או בכל מעשה של מצווה שיש בה סכנה אני אומר שאת עצם המעשה ניתן לעשות בגין ההבטחה של שלוחי מצוה אינן ניזוקין אבל יש לחשוש שלאחר שיסתיים מעשה המצווה, האדם יישאר במקום הסכנה ולכן יש לפטור אותו ממעשה המצווה?

לכאורה, מסברא, יש מקום לומר שחששו של ר' אשי אמור להיות בכל מקום. אלא שלפי זאת צריך בירור מדוע במצה שנילושה במים שלנו במקום שיש בו מת לא נאסור את אכילת המצה בליל הסדר מחמת החשש שמא יבוא לאכול את המצה לאחר פסח, שאז אין עליו חיוב ויש חשש שיבוא לסכנה.

כאן אנו באים לחקירה של בעל ה'שדי חמד', כיצד העיקרון של שלוחי מצוה אינן ניזוקין עובד. לפי שיטת ה'שדי חמד' למסקנה, שהמצווה לא מעכבת את המזיק מלבוא אלא שהיא משביתה את כוחו, באמת מצה אחרי פסח היא סכנה, ואם כן, לכאורה, היינו צריכים לומר שמשום הגזירה של רב אשי נאסור לאכול את המצה גם בליל הסדר - אם לא שנאמר שבליל הסדר יש טעם נוסף להקל וזה בהיות הלילה הזה ליל שימורים (ועיין במרדכי שנוקט גם טעם זה!).

אולם, לפי מה שרצינו להעמיס בשיטת ה'עולת שבת', שיתכן שמעשה המצווה מונע את המזיק מלבוא הרי שאין כאן חשש לאכול את המצה לאחר פסח מאחר ואין כאן כל סכנה היות ומעשה המצווה דחה את המזיק מלבוא.

חשוב לציין שדברי ר' אשי נתקבלו הלכה למעשה וכך כותב המחבר (סימן תל"ג סעיף ח'):

כותל שנשתמש בו חמץ בחורין ונפל ונעשה גל ואפילו אינו גבוה גימ"ל טפחים, כדי חשיפת כלב, אין צריך בדיקה כיון שיש בו סכנת עקרב שמצויים בגלים חיישינן שמא אחר שישלים בדיקתו שאינו עוסק במצוה יחפש אחר מחט שנאבדה לו ויבוא לידי סכנה.

לכן, ייתכן לומר, שלפי שיטת ר' אשי - שיש חשש שהוא ימשיך במעשה גם לאחר מעשה המצווה - הטעם ששמואל חשש היה, שמא אחרי שהוא ימשח את דוד אולי הוא יגרר לעשות דברים נוספים במקום דוד, ואז אין לו את ההבטחה ששומר מצוה לא ידע דבר רע או ששלוחי מצוה אינן ניזוקין לא בהליכתן ולא בחזרתן. והגם שבמבט ראשון הדברים נראים כחידוש מפליא, אולם כאשר אנו מתבוננים בסוגיה ושואלים את עצמנו מדוער' אשי לא מתרץ את התירוץ של שכיחא היזקא - תירוץ שיש לו מקור בנביא - אולי אפשר לומר שהוא חולק על עצם הדרשה ולדעתו החשש התמידי שיש הוא שמא הוא יפליג מעבר לזמן עשיית המצווה.

ז. שיטת המוהרד"ך

ה'שדי חמד' (חלק ה' עמוד 406) מביא מתוך הספר 'קהלת יעקב' לגאון ר' ישראל יעקב אלגאזי במדור 'מענה לשון' ח"ג סימן רמ"ו, בשם המוהרד"ך (ר' דוד כהן) שכתב שכל מה שנאמר "שומר מצוה לא ידע דבר רע" נאמר רק לגבי אדם שעושה את המצווה לשמה ונזהר בה תמיד והוא זריז ומהיר בה כל ימי חייו כרבי חנינא בן תרדיון בקופה של צדקה ובלאו הכי לא הוי בכלל שומר מצוה.

דבריו אלו של מוהרד"ך כמעט ושומטים כליל את היכולת שלנו לבטוח ולסמוך על ההבטחה של "שומר מצוה לא ידע דבר רע", כי מי הוא האדם שיכול להעיד על עצמו שאת המצווה הוא עושה לשמה ונזהר בה כל ימי חייו וזריז ומהיר בה כל ימי חייו? ובאמת שמוהלבנ"ח חולק עליו וסובר שגם בעשייה שלא לשמה ההבטחה קיימת. ואומר ה'שדי חמד' שלכאורה לפי ההלכה הכתובה באו"ח סימן תנ"ה, שאין לשפוך מים שלנו משום מת היות ושומר מצוה לא ידע דבר רע. משמע שלא כמוהרד"ך. שהרי הרמ"א לא כתב שרק מי שמקיים את המצווה לשמה וזהיר בה ונזהר בה, הוא זה שישתמש במים שלנו. מדברי הרמ"א משמע אפוא, שכל אדם יכול להשתמש גם אם הוא לא עשה את המצווה לשמה. יתרה על כך: ה"ט"ז במקום כותב, שגם אם ירצה האדם להחמיר על עצמו ולא להשתמש במים, אין זה נכון לעשות מאחר ונראה שאינו בטוח במאמר רבותינו ומזלזל במצווה. ואם כדברי המוהרד"ך: מדוע שנייחס לאדם זה כוונת זלזול במצווה? אדרבה אדם זה הוגן וישר והוא יודע בעצמו שאין הוא זריז מספיק במצווה זו ואין הוא זהיר בה ואף לא עשה אותה לשמה! עוד מוכיח ה'שדי חמד' מדברי ה'נודע ביהודה' (אבן העזר מהדורא קמא סימן י') שכתב שלגבי ייבום לא אמרינן דין אשה קטלנית, מאחר ושומר מצוה לא ידע דבר רע. ואם כדברי המוהרד"ך: מנין לנו שהמייבם, ייבם לצורך מצווה ולשמה, שהם התנאי לכך שהאדם לא יינזק!

לכאורה, כותב ה'שדי חמד', היה מקום לטעון שהמג"א יסבור כדברי המוהרד"ך, שהרי באו"ח סימן א' סעיף א' כתב הרמ"א בסוף הסעיף "ומיד כשיעור משנתו יקום בזריזות לעבודת בוראו יתברך ויתעלה", וכתב על כך המג"א בס"ק ג' "ומיד, לא דוקא, אלא ישא מעט כדאיתא בגיטין דף ע". ולכאורה יש לשאול: מדוע לא נסמוך על שומר מצוה לא ידע דבר רע, כיון שהוא עושה זאת לכבוד ה' יתברך. אולם אם נבאר כך את הרמ"א בסימן א', יקשה עלינו: מדוע בסימן תנ"ה לגבי מים שלנו הוא סובר שאין חשש לנזק. ולכן צריך לומר שהרמ"א לא סבור כדעת המוהרד"ך, והטעם שכאן כתב המג"א שלא יקום מיד, הוא מאחר שהקימה מיד אינה מצווה אלא זריזות וחסידות על כך אין את ההבטחה של שומר מצוה לא ידע דבר רע.

ה. החילוק בין - 'שומר מצוה לא ידע דבר רע' ל'שלוחי מצוה אינן ניזוקין'

נראה לי להציע בסוגיה זו מהלך שיסביר את שיטת המוהרד"ך ויסלק מעליו את השאלות הרבות והתמיהות הרבות שמקשים רבותינו. ראינו בגמרא במסכת פסחים ה, ב שכלל זה - "שלוחי מצוה אינן ניזוקין" - נלמד מההבטחה שנתן הקב"ה לעולי רגלים, וכבר שאלנו מדוע לא למדנו זאת מפסוק מפורש בקהלת "שומר מצוה לא ידע דבר רע"?

לכן נראה לי לומר ש"שומר מצוה לא ידע דבר רע" אינו תואם למושג של "שלוחי מצוה אינן ניזוקין לא בהליכתן ולא בחזרתן".

דברי ר' אלעזר ששלוחי מצוה אינן ניזוקין מתייחסים רק לשעת המצווה עם כל הנלווה אליה, הווי אומר הליכה לעשיית המצווה וחזרה מעשיית המצווה אך לא מעבר לזה (וייתכן לבאר את הגמרא בפסחים ח, ב ששכיח היזקא בכותל הוא מכיוון שהנזק שם יכול להיגרם גם לאחר מעשה המצווה כמו שביארנו לעיל).

ובאמת, לגבי כלל זה אין כל התניה שהמצווה צריכה להיעשות לשמה בזהירות ובזריזות. בכל אותם המקומות המוזכרים בהלכה, שאין בהם חשש להינזק הגם שנקטו בלשון "שומר מצוה לא ידע דבר רע" אין הכוונה לומר שבגין פסוק זה לא יינזק האדם אלא כוונתם יותר לאמרתו של ר' אלעזר ש"שלוחי מצוה אינן ניזוקים". על סמך אמרתו של ר' אלעזר התרנו ללוש את המצוות במים כשמת אדם בשכונה והתרנו ליבם לשאת את יבמתו הגם שיש לה גדר של אשה קטלנית במקום שזה הייבום השני. במילים אחרות: בכל אותם מקומות שפסקנו שמותר לקיים את המצווה ואין חשש שהאדם יינזק, אנו סומכים על אמרתו של ר' אלעזר. ולראיה: בגמרא לא מצאנו את הביטוי "שומר מצוה לא ידע דבר רע" אלא "שלוחי מצוה אינן ניזוקין". אין זה מקרה, כי לפי דעתו של המוהר"ך אני לא יכול לסמוך על פסוק זה בכל מקרה, אלא רק במקום שהמצווה נעשתה לשמה בזריזות ובזהירות.

אולם להבטחה של "שומר מצוה לא ידע דבר רע" אני זקוק כאשר אני רוצה לבטח את האדם לא רק בזמן עשיית המצווה או בהליכתו או בחזרתו, אלא אני רוצה לתת לו ביטחון גם זמן רב אחרי עשיית המצווה. אז, זקוק אני לפסוק של "שומר מצוה לא ידע דבר רע". על הבטחה גורפת כזאת, מובנת ההתניה של המוהר"ך שהבטחה זו שלאדם לא יגרם כל נזק, נאמרה רק כאשר האדם מקיים את המצווה לשמה בזריזות ובזהירות.

לכאורה יש ראייה מוצקת שזו ההגדרה של "שומר מצוה לא ידע דבר רע".

בגמרא במסכת שבת סג, א מובאות שתי דרשות:

א"ר חנינא בר אידי כל העושה מצוה כמאמרה אין מבשרין אותו בשורות רעות שנאמר: "שומר מצוה לא ידע דבר רע".

אמר ר' אסי ואיתימא ר' חנינא אפילו הקב"ה גוזר גזירה הוא מבטלה שנאמר: "באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה" וסמך לו "שומר מצוה לא ידע דבר רע".

הרי לנו מגמרא זו שלא רק שאינו ניזוק אלא אפילו בשורות רעות ממקום אחר לא מבשרים אותו. לו זו אף זו: אפילו אם הקב"ה גוזר גזרה, בכוחו לבטל אותה. נמצאנו למדים, אם כן, שההבטחה של "שומר מצוה לא ידע דבר רע" הינה הבטחה גוררת וכוללת הרבה יותר מאשר הגדרה של "שלוחי מצוה אינן ניזוקין לא בהליכתן ולא בחזרתן". אלא שבכדי שאדם יזכה ל"רשת הבטחון" של "שומר מצוה לא ידע דבר רע", הוא נדרש לעשות את המצווה לשמה בזריזות ובזהירות. כך גם הוא לשון חז"ל: "כל העושה מצוה כמאמרה" - לא כל מצווה מזכה ברשת בטחון של "לא ידע דבר רע" אלא רק מצווה שנעשית לשמה.

המהרש"א על אתר מבאר דהיינו שנאמרה לעשותה לשמה. וברמז, "מאמרה" ובא לרמוז על עשיית המצווה לשם שמים. דאותיות מצוה הוא אותיות של שם הויה. שהרי

האותיות מ"ם וצד"ק בא"ת ב"ש הם אותיות יו"ד וה"א. אם כן המילה מצוה נותנת לנו בסה"כ את השם יקו"ק (ועיין בקדושת לוי על הפסוק "בראשית" שהרחיב את היריעה).
על פי זה כותב המהרש"א, שניתן להסביר את מאמר חז"ל "אין המצוה קרויה אלא על מי שגומרה":

"דאותיות וא"ו' וה"א' שהם גמר השם הם כמפורש באותיות מצוה משא"כ האותיות יו"ד וה"א' שהם תחילת השם הם רק ברמז והיינו דבאמר "שומר מצוה" דשומר עליה כמאמרה ולא נאמר עושה מצוה דיש עושה שלא לשמה..."

נמצאנו למדים אם כן, מסוגיה זו, שתי קביעות. האחת, שההבטחה של "שומר מצוה לא ידע דבר רע" הינה הבטחה גורפת ופועלת מעבר לשעת עשיית מעשה המצווה גופה, או ההכנה לו או החזרה ממנו, אלא גם מעבר לכך ובכוחו של "שומר מצוה" אפילו לבטל גזרות קשות.

שנית למדנו, שההבטחה של "לא ידע דבר רע" מותנית בעשיית המצווה כמאמרה וכפי שמבאר המהרש"א הכוונה היא לשמה. ברור לנו גם מדוע נקטו בביטוי "שומר מצוה" ולא 'עושה מצוה לא ידע דבר רע', כי באמת רק מי ששומר - שעושה לשמה - הוא זה שלא ידע דבר רע.
הרי לנו שמוהרד"ך המובא ב'שדי חמד' אינו יחידי בפרשה זו וחבר לו המהרש"א.

דבר אחר: בדרך דרש חשבתי לבאר מה הביאור "שומר מצוה לא ידע דבר רע" ומדוע נקטו כאן בלשון "שומר מצוה" ולא עושה מצוה (מעבר להסברו של המהרש"א)? כידוע יש מושג של שומר בעבודת ה' יתברך כגון 'שומר שבת', ושמעתי פעם אמרה נפלאה מהו המושג של 'שומר שבת'? צא ולמד משומר שנמצא בפתחו של מבנה. תפקידו של השומר לשמור שאחרים לא יגנבו או לא יפגעו ביושבי הבית. לא מציבים את השומר בפתח על מנת שהוא ישמור על עצמו שלא יגנוב. כל תפקידו לשמור על אחרים שלא יגנבו. אף שומר שבת הכוונה היא לאדם שדואג שגם אחרים ישמרו על השבת.

כלומר: מושג ה'שומר' מלמד על כך שהאדם דואג גם לאחרים. אם כן, ייתכן לומר, שעל כך נאמרה ההבטחה: "שומר מצוה לא ידע דבר רע". דהיינו, מי שדואג שהעולם יקיים מצוות ועוסק הוא בקירוב רחוקים, מובטח לו שלא ידע דבר רע. בבחינת המאמר ב"פרקי אבות" (ה, כא): "כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו".

ט. משנתו של המהר"ל

כמדומני, שאפשר לצרף לחבל המפרשים המתנים את ההבטחה של "שומר מצוה לא ידע דבר רע" בקיום המצווה לשמה, גם את המהר"ל.
המהר"ל מקשה, כיצד קרה שהבל אשר הביא מנחה לקב"ה נרצח ע"י אחיו קין, הרי "שומר מצוה לא ידע דבר רע"?

המהר"ל מתרץ שבפסוק נאמר: "והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלבהן וגו' (בראשית ד, ד). המילה 'גם' מורה שהבל לא הוא זה שיזם את מעשה ההקרבה, אלא הוא נגרר אחר מעשיו של קין. הווי אומר, שהיה כאן חסרון באיכות המצווה ומכיוון שכך הוא לא הייתה זו מצווה מושלמת דיה שיש בה להגן על העושה שלא יגרם לו כל דבר רע.

לכאורה, הן הן דבריו של המוהרד"ך אשר מדבר על מצווה לשמה שנעשית בזריזות ובזהירות.

תירוץ אחר לשאלתו של המהר"ל ניתן לתרץ, לפי מה שמצאנו באחרונים הרוצים לחלק בין מצווה חיובית למצווה קיומית. דהיינו שההבטחה של שומר מצוה לא ידע דבר רע, נאמרה רק לגבי מצווה חיובית ולא לגבי מצווה קיומית. בדבר זה כבר עסקו רבותינו לגבי תמר ושלה, האם שם הייתה הבטחה של שומר מצוה לא ידע דבר רע, הן מצד עצם העובדה של ייבום במקום שאפשר לעשות חליצה והן מצד העובדה ששם [אצל תמר ושלה] זה היה קודם מתן תורה.

לאור האמור ניתן לומר שגם לפי המוהרד"ך ושאר הגדולים שראינו את דבריהם, כאשר מדובר על סוג ההבטחה ששמענו מרבי אלעזר "שלוחי מצוה אינן ניזוקין", הכוונה אפילו כאשר האדם עושה את המצווה שלא לשמה: עצם עשייתה מעניקה לאדם רשת ביטחון שהוא לא יינזק.

יתכן שהעיקרון הוא שלא להוציא את דיבת המצווה רע ושלא יאמרו הבריות: "הנה פלוני עשה מעשה של מצווה ותראו מה עלה בידו". ואם כן, גם כאשר העושה עשה את המצווה שלא לשמה, משמים ישמרו עליו שלא יתחלל שם שמים במצווה זו. לאור האמור, ברור מדוע לא מצאנו בספרי ההלכה התניה לעקרון של "שלוחי מצוה אינן ניזוקין", מאחר ובכל מקרה האדם יישמר בשעת מעשה וגם בהליכתו ובחזירתו.

בדרך דרש ניתן לבאר מדוע חז"ל נקטו בלשון "שלוחי מצוה אינן ניזוקין", ולא עושה מצווה או שומר מצווה כפי ששאלנו לעיל. ללמדך, שגם במקום שהאדם לא עושה את עיקר המצווה בשלמותה והגם שהמעשה שהוא עושה נראה כשלוחו של עיקר המצווה, בבחינת "מתוך שלא לשמה יבוא לשמה" - גם אז יש לו לאדם שמירה מנזק בשעת מעשה המצווה. מכאן אולי נוכל להסיק, שהגם שאמרנו שבמקום ששכיחי היזק לא אמרין שלוחי מצוה אינן ניזוקין, אולי ב"שומר מצוה לא ידע דבר רע" (בעושה המצווה לשמה) אזי גם במקום ששכיחי היזק אין לו לחשוש מלקיים את המצווה.

תמכתי יתדותיי בחידוש נפלא שכתב רבי אלחנן וסרמן ומופיע ב'קובץ שעורים' (כתובות רע"ז). בגמרא כתובות עז, ב מסופר על רבי יהושע בן לוי שהיה מלמד בעלי ראתן (מחלה שיכולה להדביק את המתקרבים אליה) ונכרך בהם ועסיק בתורה אמר "אילת אהבים ויעלת חן" (משלי ה, יט) אם חן מעלה על לומדיה אגוני לא מגנא?!". מקשה על כך רבי אלחנן: הרי כתיב "ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני" ומכאן למדנו שבמקום ששכיחי היזק לא סומכים על "שלוחי מצוה אינן ניזוקין". ומיישב רבי אלחנן, שצריך לומר שזה דווקא בשאר מצוות, אבל בלימוד תורה הדבר שונה, כיוון שהגמרא למדה זאת מק"ו "אם חן מעלה להציל לא תציל?!"

מצאנו אפוא, שיש מקרים שבהם גם במקום ששכיחי היזק, אנו אומרים שהמצווה תציל מהסכנה (לפי דברי רבי אלחנן אלו נראה לי שאפשר גם לבאר מדוע כאשר הן המרדכי' על כך שאפשר להשתמש ב"מים שלנו" גם כאשר יש מת, הוא כותב את הטעם של "ליל שמורים", וכבר שאלנו מדוע אנו זקוקים לטעם זה הרי בכל מקרה "שלוחי מצוה אינן ניזוקין" - ואולי אפשר לומר שבמקום שכתוב "ליל שימורים" לילה המשומר ובא מן המזיקים, אפילו במקום ששכיחי היזק אנו לא חוששים). הגם שטעמו של רבי אלחנן אינו שייך לענייננו, שהרי בכתובות מדובר בלימוד

תורה. בכל זאת, ניתן לומר שבמקום שיש הבטחה של "שומר מצוה לא ידע דבר רע" זה נאמר גם במקום ששכיחי היזקא שהרי לא גריעי פסוק מפורש של "שומר מצוה לא ידע דבר רע" מהדרשה של "יעלת חן".

אמנם, הלכה למעשה, מי יכול לומר 'שלמים מעשי ואין לי לירא שמא אנזק'?! עצם המחשבה של האדם שמעשיו שלמים, יש בה חסרון. לכן, ניתן לומר, שזה היה חששו של שמואל, שמא אין מעשיו שלמים ולכן אינו בגדר של "שומר מצוה לא ידע דבר רע" אלא רק בגדר של "שלוחי מצוה" ובמקום היזקא לא אמרינן "אינן ניזוקין".

י. רש"י בפסחים

הבאנו לעיל את דברי רש"י בפסחים ח, ב על דברי הגמרא "האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני או שאהיה בן העולם הבא הרי זה צדיק גמור" ומבאר רש"י:

הרי זה צדיק גמור - בדבר זה ולא אמרינן שלא לשמה עושה אלא קיים מצות בוראו לעשות צדקה ומתכוון אף להנאת עצמו שיזכה בה לעולם הבא או שיחיה בנו.

לכאורה נראה, שרש"י סבור שגם לגבי "שלוחי מצוה אינן ניזוקין" אני מצריך שהמצווה תהיה לשמה. אלא שרש"י מחדש לנו חידוש גדול: שאם עשית מצווה לשמה אע"פ שיחד עם ה"לשמה" נגררה גם כוונה ש"לא לשמה", אין הכוונה שה'שלא לשמה' פוגמת ב'לשמה'.

גם ראינו לעיל שבעל 'ברכת אברהם' מקשה: מדוע שנזדקק לתנאי שהמצווה נעשית לשמה, הרי מהגמרא לא משמע שיש חיוב לשמה! והנה, תמיהתו תואמת בפשטות למה שכתבנו לעיל, שב"שלוחי מצוה אינן ניזוקין" לא מצריכים את ה'לשמה', הגם שב"שומר מצוה לא ידע דבר רע" אנו זקוקים לעשייה לשמה כפי שכתב המוהר"ד"ך. ואם כן, לכאורה רש"י סובר שיש תנאי של עשיית המצווה לשמה, על מנת שנוכל להבטיח גם את שלוחי המצווה שלא יינזקו?

ואולי אפשר לומר שרש"י בא רק לבאר את המושג "צדיק גמור" - כלומר שאדם שעשה מצווה שלא לשמה לא ניתן לכנותו 'צדיק גמור', אבל לצורך ההבטחה של שלוחי מצווה אין צורך בעשיית המצווה לשמה.

לחתימת הסוגיה בפסחים אציג מה שהתקשיתי בגמרא. כך למדנו שם:

"תניא איסי בן יהודה אומר: כלפי שאמרה תורה "ולא יחמוד איש את ארצך מלמד שתהא פרתך רועה באפר ואין חיה מזיקתה תרנגולתך מנקרת באשפה ואין חולדה מזיקתה והלוא דברים ק"ו ומה אלו שדרכן לזוק אינן ניזוקין בני אדם שאין דרכן לזוק על אחת כמה וכמה. אין לי אלא בהליכה בחזרה מנין תלמוד לומר "ופנית בבוקר והלכת לאוהליך בשלום".

ולכאורה: מה שייך ב"הליכתך" או ב"חזרתך" לגבי עולי רגלים, הרי התורה באה להניח דעתו של העולה לרגל שלא יגרם לא נזק ולא יחמדו את רכושו, ואם כל ההבטחה הינה רק על זמן שהותו בירושלים מה הועילה לו הבטחה זו, הרי בדרך עלייתו או בחזרתו יגזלו את ממונו?! לכן, ברור שכאן ההבטחה היא על כל משך התהליך.

ואכן ראיתי ב'ברכת שמעון' שכתב, שבאמת לא היינו צריכים לימוד מיוחד לחזרתו וכל מה שהתורה כותבת: "ופנית בבוקר והלכת לאוהליך בשלום", בא לרבות לנו לשאר מעשה מצווה שגם בחזרתן אינן ניזוקין.

י"א. סיכום

- ביקשתי לטעון בשורות דלעיל, שיש לחלק בין "שומר מצוה לא ידע דבר רע" ל"שלוחי מצוה אינן ניזוקין" בשתי נקודות:
- א. ההבטחה של "שומר מצוה לא ידע דבר רע" היא הבטחה כללית יותר; ואילו "שלוחי מצוה אינן ניזוקין" זה רק על זמן עשיית המצווה או ההליכה אליה או החזרה ממנה.
- ב. ההבטחה של "שומר מצוה לא ידע דבר רע" נאמרה רק כאשר עושה המצווה עושה אותה לשמה, בזריזות ובזהירות תמיד; ואילו ההבטחה של "שלוחי מצוה אינן ניזוקין" נאמרה בכל מקרה שבו אדם עושה מעשה של מצווה גם אם זו עשייה שלא לשמה.

